



RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Neoliberal Rasyonalite ve Sosyal Çözülme: Türkiye’de Devletin İktisadi Dönüşümü Ekseninde Özelleştirme Deneyiminin Ekonomi Politikası

Neoliberal Rationality and Social Disintegration: The Political Economy of Privatization Experience Within the Axis of Turkey’s Economic Transformation of the State

Ebru Erbudak 

e-mail: erbudakebru@hotmail.com

Özet

Türkiye’de neoliberal rasyonalitenin kurumsal düzlemdeki temel yansıması; 1980’li yıllarla birlikte küresel kapitalizmin merkezine yerleşen özelleştirme politikalarıdır. Özelleştirme uygulamalarının kuramsal düzeyde vaat ettiği iktisadi etkinlikler ve mali disiplin hedefleri ile Türkiye’nin kırk yılı aşan deneyiminde meydana gelen ağır sosyal maliyetler arasındaki yapısal çelişki, konunun ana araştırma problemini oluşturmaktadır. Devletin “girişimci” kimliğinden “düzenleyici” bir aktöre dönüşüm sürecini odağına alan çalışma; mülkiyet değişiminin işgücü piyasaları ve toplumsal refah üzerindeki etkilerini ekonomi politik bir perspektifle irdelemeyi amaçlamaktadır. Yöntem olarak doküman analizinin benimsendiği süreçte; Kamu İktisadi Teşebbüsleri’ nin (KİT) tasfiyesine dair veriler ve literatürdeki çeşitli anlayışlar tarihsel bir süzgeçten geçirilerek nitel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Edinilen bulgular, özelleştirmenin salt teknik bir mülkiyet devri olmadığını, aksine Türkiye’de istihdam güvencesinin aşındığı, sendikasılaşmanın yapısal hale geldiği ve kamusal zenginliğin belirli sermaye gruplarında yoğunlaştığı bir “sosyal çözülme” sürecinin önünü açtığını göstermektedir. Ortaya konulan bu tablo çerçevesinde metin; ekonomik verimlilik hedeflerinin kapsayıcı kalkınma planları ve sosyal adalet ile dengelendiği, düzenleyici kurumların siyasi özerkliğinin korunduğu sosyal refah odaklı bir karma ekonomi perspektifi önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Düzenleyici Devlet, Ekonomi Politik, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), Neoliberalizm, Özelleştirme, Sosyal Çözülme.

Citation / Atıf: ERBUDAK, E. (2026). Neoliberal Rasyonalite ve Sosyal Çözülme: Türkiye’de Devletin İktisadi Dönüşümü Ekseninde Özelleştirme Deneyiminin Ekonomi Politikası. *Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar Dergisi*.2(1), 25-34, <https://doi.org/10.71284/sobac.20262135>

Corresponding author / Sorumlu yazar:
Ebru Erbudak
E-mail: erbudakebru@hotmail.com



This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

The primary reflection of neoliberal rationality on an institutional level in Türkiye has been the privatization policies that have formed the central axis of global capitalism since the 1980s. The structural contradiction between the goals of economic efficiency and fiscal discipline promised by privatization practices at a theoretical level and the severe social costs incurred during Türkiye's more than forty years of experience constitutes the main research problem of this study. Focusing on the transformation process of the state from an "entrepreneurial" identity to a "regulatory" actor, this study aims to examine the effects of ownership change on labor markets and social welfare through a political economy perspective. Utilizing document analysis as the primary method, data regarding the liquidation of State Economic Enterprises (SEEs) and various conceptual frameworks in the literature were subjected to a qualitative evaluation through a historical lens. The findings indicate that privatization is not merely a technical transfer of ownership; on the contrary, it has paved the way for a process of "social disintegration" in Türkiye, characterized by the erosion of job security, the structuralization of de-unionization, and the concentration of public wealth within specific capital groups. Within the framework of this outlook, the study proposes a social welfare-oriented mixed economy perspective in which economic efficiency targets are balanced with inclusive development plans and social justice, and the political autonomy of regulatory institutions is preserved.

Keywords: Regulatory State, Political Economy, State Economic Enterprises (SEEs), Neoliberalism, Privatization, Social Disintegration.

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin iktisadi modeli olan Keynesyen Refah Devleti anlayışının 1970'lerde yaşadığı yapısal kriz, küresel boyutta yeni bir yönetim rasyonalitesinin doğuşuna ortam hazırlamıştır. Bu krizden çıkış reçetesi olarak öne sürülen neoliberalizm; devletin ekonomideki rolünün radikal bir biçimde sınırlandırılmasını, piyasaların kurlsızlaştırılmasını ve kamu mülkiyetinin özel sektöre devrini temel bir şart olarak vazetmiştir (Harvey, 2005). Neoliberal iktisat anlayışı, kamu mülkiyetini doğası gereği "verimsiz" ve "siyasi müdahaleye açık" olarak yaftalarken; piyasayı rasyonel kaynak tahsisinin tek merkezi olarak konumlandırmıştır (Friedman, 2002). Bu süreçte devlet, doğrudan üretim yapan girişimci kimliğinden sıyrılarak, sermaye birikiminin önündeki bariyerleri kaldıran ve mülkiyet haklarını güvence altına alan bir düzenleyici aktöre dönüşmüştür (Jessop, 2002). Türkiye, küresel ölçekteki bu paradigma değişimine 24 Ocak 1980 kararları ile eklemlenmiş; IMF ve Dünya Bankasının desteklediği yapısal uyum programlarıyla ekonominin dışa açılma dönemini başlatmıştır (Boratav, 2003). Bu entegrasyonun en önemli ve toplumsal sonuçları açısından tartışmalı kısmını özelleştirme politikaları oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet döneminden bu yana ulusal kalkınmanın, sanayileşmenin ve modernleşmenin bir aracı olarak tasarlanan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), neoliberal dönemde "kamu maliyesi üzerinde bir yük ve piyasa etkinliğini bozan bir unsur olarak tanımlanarak tasfiye sürecine sokulmuştur (Yeldan, 2001).

Özelleştirme politikaları Türkiye'de ilk başlarda mali disiplin, bütçe açıklarının kapatılması ve sermayenin tabana yayılması gibi teknik sebeplerle savunulmuştur (Karluk, 1994). Fakat uygulama aşamaları, bu teknik gerekçelerden ziyade; mülkiyetin belli gruplarda yoğunlaştığı, istihdamın güvencesiz hal aldığı ve bölgesel kalkınma dinamiklerinin tahribata uğradığı bir sosyal çözülme manzarasını ortaya çıkarmıştır (Sönmez, 2011). Türkiye ekonomisinin 2000'li yıllarda içine girdiği ikinci neoliberal dalga, özelleştirmeyi iktisadi bir araç olmaktan öte, aynı zamanda devletin toplumsal sahadaki ağırlığını azaltan ideolojik bir aygıtla dönüştürmüştür (Öniş, 2004). Bu çalışma, Türkiye'nin özelleştirme tecrübesini

sadece bir mülkiyet devri olarak değil, devletin iktisadi rasyonalitesindeki dönüşümün toplumsal yapı üzerindeki ekonomi politik bir izdüşümü olarak incelemektedir. Özelleştirme yoluyla beklenen piyasa etkinliği ile toplumsal eşitsizlik arasındaki derin çelişkiyi çözümlemeye odaklanan bu çalışma, özelleştirme aşamalarını ekonomi politik bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Özelleştirme kavramı, iktisat literatüründe salt bir mülkiyet devri olarak değil, devletin toplumsal alandaki iktisadi aklının kökten değişimi olarak ele alınmaktadır. 1980 sonrası dönemde küresel bir hegemonya kuran neoliberal paradigma, kamu mülkiyetini verimsizliğin merkezine yerleştirirken, piyasa mekanizmasını kaynak tahsisinde tek etkin kuvvet olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda özelleştirme politikaları; devletin girişimci rolünden çıkıp düzenleyici bir kimliğe bürünmesini amaçlayan bir devlet reformunun en somut ayağını oluşturmuştur. Aşağıda, Türkiye’ nin özelleştirme deneyimini kuramsal bir temele oturtmak amacıyla; neoliberal devlet dönüşümü, mülkiyet hakları teorisi ve sürecin ekonomi politik eleştirel bir süzgeçten geçirilmektedir.

2.1. Neoliberalizm ve Devletin Dönüşümü: Düzenleyici Devlet Kuramı

Neoliberal dönüşüm sürecinde, devletin ekonomideki rolü doğrudan üretimden piyasa düzenleyiciliğine kaymıştır. Bu aşamada ortaya çıkan “Düzenleyici Devlet” modeli, devletin mülkiyet sahibi olarak piyasada yer tutmasını verimsizlik kaynağı olarak görür (Majone, 1994). Bu teoriye göre devlet, yalnızca bağımsız yönetim otoriteleri aracılığıyla rekabet kurallarını belirleyen bir “hakem” olmalıdır. Fakat eleştirel kaynaklar, bu dönüşümün kamusal denetimin gücünü azalttığını ve Stigler’ ın (1971) «Düzenleyici Ele Geçirme» kuramında ifade ettiği gibi, denetleme mekanizmalarının sermaye gruplarının etkisi altına girmesine yol açtığını savunmaktadır.

2.2. Mülkiyet Hakları ve Kamu Tercihi Teorileri

Özelleştirmeyi savunan ana akım yaklaşımlar, temel görüşlerini «Mülkiyet Hakları Teorisi» çerçevesinde yapılandırmaktadır. Alchian ve Demsetz (1972) tarafından geliştirilen bu anlayışa göre, kamu mülkiyeti anonim bir yapıda olduğu için yönetici ve çalışanlar üzerinde etkin bir denetim mekanizması oluşturamaz. Mülkiyetin özel ellere devri, “asıl-vekil” sorununu çözerek işletme performansını en üst seviyeye taşıyacaktır. Buna ek olarak “Kamu Tercihi Teorisi”, KİT’leri siyasetçilerin popülist saiklerle (kayırmacılık, yandaş istihdamı, siyasi rant vb.) kullandığı yapılar olarak tanımlar ve müdahalesini engelleyen yapısal bir gereklilik olarak görür (Buchanan, 1987).

2.3. Mülksüzleşme Yoluyla Birikim ve Sosyal Çözüm

Eleştirel ekonomi politik anlayış özelleştirmeyi geleneksel verimlilik tartışmalarının aksine, bir “mülksüzleşme” süreci olarak yorumlamaktadır. David Harvey (2005), özelleştirmeyi kamusal varlıkların sermaye birikim krizinden kurtulmak için özel sektöre transfer edilmesi olarak tanımlar. Türkiye pratiğinde bu durum, kamusal kaynakların sınıfsal bir bölüşüm şokuna uğraması ve Korkut Boratav’ın (2003) vurguladığı «emeğin korumasız bırakılması» sürecini beraberinde getirmiştir. Özelleştirme sonrası ortaya çıkan sosyal çözümme; sendikasılaşma, güvencesiz çalışma ve bölgesel kalkınma dinamiklerinin aşınmasıyla karakterize edilen toplumsal bir sonuçtur (Sönmez, 2011).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE VERİ SETİ

Bu çalışma, Türkiye’nin özelleştirme sürecini, aşamalarını ve bu sürecin yarattığı sosyal çözümü anlamak saikiyle nitel araştırma deseni üzerine kurgulanmıştır. Sosyal bilimlerde olayların toplumsal ve tarihsel bağlamını anlama amacıyla rakamsal verilerin ötesine geçen nitel analizler, olgunun neden ve nasıl gerçekleştiğini açıklama yeterliliğine sahiptir.

3.1. Veri Toplama Teknikleri ve Kapsam

Araştırmanın veri seti; Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) tarafından yayınlanan resmi istatistikler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) işgücü verileri ve Sayıştay’ın denetim raporlarından oluşmaktadır.

Bunlara ilave olarak, özelleştirilen stratejik kurumlara (Türk Telekom, Şeker Fabrikaları, TÜPRAŞ, vb.) yönelik hazırlanan sektörel raporlara ve sendika bültenlerine, sürecin sosyal maliyetini tahlil etmek amacıyla ikincil veri kaynağı olarak başvurulmuştur.

3.2. Analiz Yöntemi: Ekonomi Politik ve Doküman Analizi

Verilerin çözümlenmesinde doküman analizi tekniği kullanılmıştır. İncelenen veriler, metinler ve çıktılar, çalışmanın teorik kısmında belirtilen neoliberal devlet dönüşümü ve mülksüzleşme kuramları çerçevesinde tasnif edilmiştir. Analiz süreci; özelleştirme öncesi ve sonrası dönemlerin karşılaştırılması, istihdam yapısındaki değişimlerin tespiti ve kamusal varlıkların mülkiyet yoğunlaşmasının izlenmesi adımlarını içermektedir. Çalışmanın metodolojik yapısı, iktisadi süreçleri toplumsal güç ilişkilerinden soyutlanmış görmeyen ekonomi politik bir bakış açısına dayanmaktadır.

3.3. Araştırmanın Kısıtlılıkları ve Etik Bildirim

Bu araştırma, Türkiye'nin elli yıla yaklaşan özelleştirme deneyimini stratejik sektörler (enerji, sanayi, telekomünikasyon) alanlarında sınırlandırmıştır. Makalenin temel kısıtlılığı, bazı özelleştirilmiş kurumların devir sonrası verilerinin «ticari sır» kapsamında kamuya kapalı olması sebebiyle erişilen verilerin kamuya açık raporlarla sınırlı olmasıdır. Çalışmanın tüm safhalarında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” esas alınmış; etik dışı hiçbir uygulamaya yer verilmemiştir. Başvurulan tüm düşünce ve veriler, bilimsel dürüstlük ilkesi gereği kaynakça listesinde eksiksiz olarak beyan edilmiştir.

4. TÜRKİYE’DE ÖZELLEŞTİRME SÜRECİNİN TARİHSEL VE YAPISAL ANALİZİ

Türkiye’de özelleştirme uygulamaları, salt bir iktisadi tercih olmaktan ziyade, devletin ekonomik alandaki egemenlik gücünün kısıtlanması ve sermaye birikim sisteminin kökten değiştirilmesi sürecini açıklar. 1980 sonrası neoliberal entegrasyon ile başlayan bu süreç, zamanla farklı siyasi ve iktisadi dinamiklerle dönüşerek günümüze kadar gelmiştir. Bu bölüm, Türkiye’nin özelleştirme pratiğini üç temel aşama üzerinden inceleyerek, sürecin yapısal sonuçlarını ortaya koymaktadır.

4.1. Başlangıç ve Mevzuatın İnşası: 1980-1990 Dönemi

Türkiye ekonomisi için 24 Ocak 1980 Kararları, ithal ikameci sanayileşme modelinden dışa açık, piyasa odaklı bir modele geçişin başlangıcıdır. Bu süreçte özelleştirme, kamu maliyesindeki düzensizlikleri gidermek ve KİT’lerin sebep olduğu “mali yükü” hafifletmek hedefiyle gündeme gelmiştir (Boratav, 2003). 1984 yılında çıkarılan 2983 sayılı Kanun ve akabinde kurulan toplu konut ve kamu ortaklığı idareleri, özelleştirmenin kurumsal altyapısını oluşturmuştur. Fakat bu ilk dönemde, hukuki engeller ve toplumsal direnç nedeniyle uygulamalar kısıtlı kalmış, özelleştirme daha çok “halka arz” ve “mülkiyetin tabana yayılması” söylemiyle toplumsal rızaya dayandırılmak istenmiştir (Karluk, 1994).

4.2. Yapısal Uyum ve Hızlanma: 1990-2002 Dönemi

1990’lı yıllar, Türkiye’de özelleştirmenin hem hukuki bir temele (4046 sayılı Kanun) oturduğu hem de uluslararası finans kuruluşlarının (IMF ve Dünya Bankası) baskısıyla yapısal uyum programlarının merkezine yerleştiği bir süreçtir. 1994 ekonomik krizi sonrası yayımlanan 5 Nisan Kararları, özelleştirmeyi bütçe açıklarını kapatmada kurtuluş reçetesi olarak kurgulamıştır (Yeldan, 2001). Bu dönemde, özellikle yem, süt ve çimento sanayii gibi sahalardaki kamu varlıkları hızla tasfiye edilmiştir. Fakat bu süreç, aynı zamanda “yolsuzluk” iddialarının, şeffaflık tartışmalarının ve yargı kararlarıyla iptal edilen satışların (örneğin Kardemir ve liman özelleştirmeleri) yoğunlaştığı bir istikrarsızlık dönemini de yansıtır (Sönmez, 2011).

4.3. Agresif Özelleştirme ve Stratejik Sektörlerin Tasfiyesi: 2002 Sonrası

2002 yılında başlayan ve günümüze kadar uzanan dönem, Türkiye özelleştirme tarihinin en “agresif” ve kapsamlı safhasıdır. Bu dönemde özelleştirme, verimsiz işletmelerin devrinden ziyade; demir çelik, telekomünikasyon, enerji ve limanlar gibi stratejik sektörlerin tamamen özel sermayeye devredilmesi

durumuna gelmiştir. Türk Telekom (2005), ERDEMİR (2006), TÜPRAŞ (2006), ve Tekel'in içki bölümünün satışı, kamu mülkiyetinin stratejik sahalardaki geri çekilişinin en belirgin örnekleridir (Öniş, 2004). Harvey'in (2005) "mülksüzleşme yoluyla birikim" savıyla uyumlu olarak bu süreçte, kamusal varlıklar salt iktisadi birer birim değil, küresel ve yerel sermayeye sunulan yeni kâr alanlarına dönüştürülmüştür. Özelleştirme İdaresi verilerine göre, Cumhuriyet tarihi boyunca yapılan toplam özelleştirmelerden elde edilen gelirin %90'ından fazlası bu dönemde sağlanmıştır (ÖİB, 2024).

4.4. Yapısal Sonuçlar: Piyasa Tekelleşmesi ve İstihdam Kaybı

Özelleştirme politikalarının Türkiye ekonomisindeki en temel yapısal sonucu, «kamu tekellerinin yerini özel tekellerin alması» olmuştur. Özellikle enerji ve telekomünikasyon sektörlerinde beklenen rekabet ortamı tam manasıyla oluşmadığı için fiyatlama politikaları toplumsal yarardan ziyade kâr odaklı duruma gelmiştir (Yeldan, 2001). İstihdam boyutunda ise; özelleştirilen kurum çalışanlarının statü kaybı, taşeronlaşmanın yaygınlaşması ve sendikal örgütlülüğün zayıflaması, sürecin en ağır sosyal maliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu manzara, ekonomik verimlilik vaadiyle yola çıkan özelleştirmenin, aslında bir "sosyal çözülme" projesine dönüştüğünün ispatıdır (Sönmez, 2011).

5. ÖZELLEŞTİRMENİN SOSYAL MALİYETİ: İSTİHDAM, SENDİKALAR VE GÜVENCESİZLİK

Türkiye'de özelleştirme politikaları, iktisadi etkinlik ve verimlilik artışı vaadiyle meşrulaştırılsa da uygulamanın en ağır faturası işgücü piyasaları ve toplumsal yapı üzerinde somutlaşmıştır. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), yalnızca mal ve hizmet üreten birimler değil; aynı zamanda istihdamın sürekliliği, çalışanların sosyal hakları ve sendikal örgütlülük açısından birer kale görevindeydi. Bu kurumların tasfiyesi, çalışma yaşamında köklü bir yöntem değişimini de beraberinde getirmiştir.

5.1. Emeğin Esnekleşmesi ve Güvencesiz İstihdam Rejimi

Özelleştirme sonrası işletmeleri devralan özel sektör aktörleri, maliyet minimizasyonu planı dahilinde öncelikle istihdamın daraltılması ve işgücü maliyetlerinin aşağı çekilmesini odağa almışlardır. Bu aşamada, kamu dönemindeki güvenceli istihdam yerini hızla esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerine bırakmıştır (Şaylan, 2002). 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu kapsamında çalışanların bir bölümü diğer kamu kurumlarına (4/C statüsü gibi tartışmalı modellerle) aktarılırken, büyük bir bölümü de istihdam dışı kalmıştır. Ansal vd. (2000) tarafından yapılan alan araştırmaları, özelleştirilen kurumlarda iş yoğunluğunun arttığını; buna karşılık reel ücretlerin ve sosyal hakların ters orantılı bir seyirle gerilediğini göstermektedir. Bu durum, Türkiye'de emeğin "prekaryalaşma" sürecini hızlandıran temel yapısal kaldıraçlardan biri olmuştur.

5.2. Sendikal Gücün Erimesi ve Kolektif Hakların Tasfiyesi

Kamu sektörü, Türkiye'de işçi sınıfının sendikal açıdan en örgütlü olduğu sahadır. Özelleştirme, bu örgütlü kuvveti kırmanın bir manivelası olmuştur. KİT'lerin özel sektöre devriyle birlikte, sendikasılaştırma politikaları bir işletme modeli haline gelmiştir (Koç, 2003). Sendikaların işyerlerindeki denetim gücünün kırılması, ücret pazarlığını zayıflatmanın yanı sıra, iş sağlığı ve güvenliği standartlarının da aşınmasına da yol açmıştır. Yalman (2002) bu dönemi; devletin sınıflar arası tarafsızlık iddiasını bir kenara bırakarak, doğrudan sermaye birikim süreçlerini güvence altına alan ve disipline eden bir aygıt dönüşmesi olarak tanımlar.

5.3. Yerel Ekonomilerin Çöküşü ve Sosyal Dışlanma

Özelleştirmenin sosyal maliyeti yalnızca fabrikaların iç yapısıyla sınırlı kalmamış, bu kurumların bulunduğu yerel ekosistemleri de vurmuştur. Özellikle «tek işletmeli kasabalar» olarak bilinen bölgelerde (örneğin Zonguldak Kömür İşletmeleri, Seydişehir Eti Alüminyum veya çeşitli Şeker Fabrikaları), fabrikanın özelleştirilmesi veya kapatılması tarım üreticisinin, yerel esnafın ve sosyal hayatın topyekûn çöküşüne sebep olmuştur (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2005). Bu durum, bölgesel gelişmişlik farklarını derinleştirmiş, işsizlik temelli iç göç dalgalarının önünü açmış ve kentsel alanlarda yeni bir "sosyal

dışlanma” modeli yaratmıştır. Bu yönüyle özelleştirme, sadece bir mülkiyet değişimi değil, cumhuriyetin kurucu iktisadi aklındaki ortak refah anlayışının feda edilmesidir.

6. STRATEJİK SEKTÖRLERDE MÜLKİYET DEĞİŞİMİ VE ULUSAL GÜVENLİK İKİLEMİ

Özelleştirme politikalarının çok tartışılan ve kamuoyunda geniş yankı bulan aşaması, «doğal tekeller» niteliğindeki önemli sektörlerin özel sermayeye aktarımıdır. İktisat literatüründe enerji, ulaşım ve haberleşme gibi alanlar, yüksek sabit maliyetleri ve toplumsal hayatın sürdürülebilirliği üzerindeki yaşamsal etkileri sebebiyle piyasa başarısızlıklarına en açık alanlar olarak bilinir (Stiglitz, 2002). Türkiye’de 2000’li yılların ortasından itibaren bu sektörlerde yaşanan agresif mülkiyet değişimi, ekonomik verimlilik tartışmalarından ziyade bir kamu yararı ve ulusal güvenlik meselesine dönüşmüştür; bu durum, özelleştirmenin meşruiyet zeminini de tartışılmalı hale getirmiştir.

6.1. Haberleşme Egemenliği ve Türk Telekom Deneyimi

Haberleşme altyapısı, modern devletin hem ekonomik hem de güvenlik bürokrasisinin sınır sistemini teşkil eder. 2005 yılında Türk Telekom’un blok satış yöntemiyle özelleştirilmesi, Türkiye’nin bu stratejik altyapı üzerindeki doğrudan kontrolünü zayıflatmıştır. Gürak (2016), telekomünikasyon gibi teknoloji yoğun sektörlerde mülkiyetin özel sermayeye devrinin, siber güvenlikten veri mahremiyetine kadar geniş bir risk yelpazesi yarattığını vurgular. Nitekim, Lübnan kökenli Oger Telekom (OTAŞ) döneminde kurumun kârlarının temettü olarak dışarı aktarımı ancak altyapı yatırımlarının (özellikle fiber optik dönüşümün) beklenen hızda gerçekleşmemesi, mülkiyet devrinin her zaman teknolojik ilerleme getirmediğinin kanıtıdır (Sönmez, 2018). Bu durum, devletin stratejik bir varlık üzerindeki düzenleyici gücünün, kâr maksimizasyonu amaçlayan özel sermaye karşısında nasıl sınırlı kaldığının tipik bir örneğidir.

6.2. Enerji Arz Güvenliği ve Dağıtımın Ekonomi Politikası

Enerji sektörü, üretimden dağıtıma kadar bir bütün olarak ulusal kalkınmanın ve toplumsal refahın lokomotif gücüdür. Türkiye’de elektrik dağıtım bölgelerinin tamamen özel sektöre aktarılması, devletin enerji fiyatları ve yatırım takvimleri üzerindeki doğrudan etkisini ve gücünü ortadan kaldırmıştır. Pamir (2017), enerjinin sadece bir meta olmaktan ziyade, stratejik bir hizmet olduğunu; bu sahanın piyasa dinamiklerine terk edilmesinin “arz güvenliği” risklerini beraberinde getirdiğini vurgular. Özellikle kış aylarında yaşanan bölgesel kesintiler ve enerji fiyatlarındaki dramatik artışlar, özel şirketlerin kâr maksimizasyonu öncelikleri ile toplumun kesintisiz ve ucuz enerjiye ulaşım hakkı arasındaki çelişkiyi piyasa merkezli yönetimin bir krizi olarak görünür kılmıştır. Bu noktada devletin kurduğu EPDK gibi düzenleyici kurumlara yönelik “düzenleyici ele geçirme” eleştirileri, kamu denetiminin sermaye grupları yararına esnetildiği tartışmalarını güçlendirmektedir (Majone, 1996).

6.3. Limanlar ve Lojistik Stratejisi: Mavi Vatanın İktisadi Sınırları

Türkiye’nin jeopolitik konumu gereği limanlar, dış ticaretin ve askeri lojistiğin ana arterleridir. Mersin, İskenderun ve Derince gibi önemli limanların uzun süreli işletme haklarının devri, deniz ticaretindeki kontrol yetkisinin özel sektöre temlik edilmesiyle neticelenmiş; bu durum stratejik özerklik konusunu tartışmaya açmıştır (Eşiyok, 2012). Kamu mülkiyetindeyken bölgesel kalkınma ve güvenlik odaklı yönetilen bu stratejik tesisler; özelleştirme sonrası yalnızca maliyet-fayda analizine dayalı, kâr odaklı işletmelere dönüşmüştür. Sonuç olarak, stratejik sahalardaki mülkiyet devri; devleti bir üretici olmaktan çıkarmakla kalmayıp, kriz dönemlerinde piyasaya yön verme gücünü de büyük ölçüde baskılamıştır.

7. ÖZELLEŞTİRMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ: SERMAYE TRANSFERİ VE “KAYIRMACI KAPİTALİZM”

Türkiye’de özelleştirme politikaları, teknik bir verimlilik arayışından ziyade, devlet eliyle sermaye birikiminin yeniden düzenlendiği bir ekonomi politik süreci ifade eder. Bu durum yalnızca kamusal varlıkların piyasaya açılması değil, aynı zamanda mülkiyetin belirli sermaye grupları lehine el

değiştirdiği bir “sınıfsal yeniden dağıtım” sistemidir (Yeldan, 2001). Literatürde “Kayırmacı Kapitalizm” olarak kavramsallaştırılan bu yapı, siyasi karar alıcılar ile iş dünyası arasındaki ilişkilerin özelleştirme ihalelerine nasıl yansındığını analiz etmek için kritik bir yol haritası sunar.

7.1. Mülksüzleşme Yoluyla Birikim: Kamusal Varlıkların Transferi

Özelleştirme, David Harvey’in (2005) «mülksüzleşme yoluyla birikim» tezi çerçevesinde ele alındığında, sermaye birikim sıkıntılarını aşmak için kamusal sahanın metalaştırılması aşamasıdır. Türkiye örneğinde bu süreç, toplumun tümüne ait olan stratejik tesislerin, arazilerin ve limanların piyasa değerinin çok altında bedellerle veya elverişli ödeme şartlarıyla belirli gruplara aktarılması biçiminde tezahür etmiştir (Sönmez, 2011). Boratav (2005) bu durumu, devletin toplumsal zenginliği vergilendirme aracılığıyla değil, mülkiyet tasfiyesiyle sermayeye devrettiği bir rant ekonomisi olarak tanımlar. Burada amaç işletme verimliliğinden ziyade, sermayenin kâr alanlarını kamusal mülkiyet aleyhine genişletmektir.

7.2. İhale Süreçleri ve Kayırmacı İlişkiler Ağı

Özelleştirme ihalelerinin şeffaflığı ve rekabetçi yapısı, kamu yararının korunması ve kaynak tahsisinde verimliliğin sağlanması bakımından kritik bir öneme sahiptir. Bedirhanoglu (2009), Türkiye’de özelleştirmenin “devletin piyasalaşması” aşamasında, siyasi iktidara yakın sermaye aktörlerinin (yandaş sermaye) bu ihaleler yoluyla palazlandırıldığını ileri sürer. Bu sistem, yalnızca iktisadi bir rasyonalite ile değil, siyasi sadakat ve bağımlılık ilişkileriyle yürümektedir. İhalelerin kapalı kapılar ardında veya belirli şartnamelerle yönlendirilmesi, Khan’ın (2000) üzerinde durduğu “rant kollama” faaliyetlerini kurumsallaştırmıştır. Bu durum, serbest piyasa ekonomisinin vaat ettiği “rekabetçi ortam” yerine, devlet koruması altındaki ayrıcalıklı bir sermaye sınıfının doğuşuna yol açmıştır.

7.3. Kamu Zararı ve Toplumsal Bölüşüm Şoku

Özelleştirmenin ekonomi politikası, nihai aşamada bir bölüşüm şokuna karşılık gelir. Kamu borçlarını kapatma saikiyle elden çıkarılan varlıklardan sağlanan gelirlerin, kalıcı ve sürdürülebilir yatırımlara dönüştürülmek yerine cari harcamalara ve dış borç faiz ödemelerine aktarılması; toplumun gelecekteki refahından feragat edilmesi sonucunu doğurmuştur (Yeldan, 2011). Özelleştirilen kurumlarda yaşanan fiyat artışları ve bu kârların dar bir sermaye grubunda yoğunlaşması, gelir eşitsizliğini yapısal bir sorun haline getirmiştir. Bu yanı sıra özelleştirme, Türkiye’de sınıfsal uçurumu derinleştiren ve orta sınıfın kamusal hizmetlere erişimini sınırlayan ideolojik bir aygıt işlevi görmüştür.

8. PİYASALAŞMANIN SINIRLARI VE YENİDEN KAMUSALLIK ARAYIŞI

Türkiye’de kırk yılı aşkın süredir devam eden özelleştirme serüveni, bugün yalnızca iktisadi bir verimlilik tartışmasıyla değil, aynı zamanda küresel ölçekte dönüşen bir ‘kamusallık’ paradigmasıyla birlikte okunmaktadır. 1980’lerin ‘devletin küçültülmesi’ yönündeki neoliberal inancı; özellikle 2008 küresel finans krizi ve pandemi süreciyle birlikte yerini, ‘stratejik devlet’ ve ‘yeniden kamulaştırma’ arayışlarına bırakmıştır. Bu bölüm, Türkiye’nin özelleştirme deneyimini ve kamusal hizmetlerin piyasalaşma pratiğini, değişen küresel eğilimler bağlamında eleştirel bir süzgeçten geçirmektedir.

8.1. Küresel Paradigma Kayması: Yeniden Kamulaştırma

Dünya genelinde, özellikle gelişmiş ekonomilerde; özelleştirilen temel kamu hizmetlerinin (su, enerji, toplu taşıma) beklenen maliyet avantajını yaratmaması ve toplumsal adaletsizlikleri derinleştirmesi sebebiyle bu hizmetlerin kamuya geri devredilmesi yönünde kuvvetli bir siyasi irade doğmuştur. Hall (2015), 2000-2015 yılları arasında dünya genelinde 800’den fazla yeniden kamulaştırma vakasının kayıtlara geçtiğini belirtmektedir. Londra, Paris ve Berlin gibi merkezlerde su ve enerji dağıtımının yeniden yerel yönetimlere aktarımı, ‘piyasa her şeyi çözer’ mitinin yapısal çöküşünü simgelemektedir. Türkiye’de ise bu küresel eğilimin aksine piyasalaşma dozunun artırılarak sürdürülmesi, ülkenin küresel akademik ve pratik yönelimlerden ayrıştığı bir ‘gecikmiş neoliberalizm’ tablosu çizmektedir (Eşiyok, 2011).

8.2. “Düzenleyici Devlet” Modelinin Krizi ve Kurumsal Aşınma

Özelleştirme kuramının temel dayanağı olan ‘devlet çekilsin, bağımsız otoriteler denetlesin’ (Majone, 1994) görüşü, Türkiye pratiğinde ciddi bir hasar almıştır. EPDK, BTK ve Kamu İhale Kurumu gibi düzenleyici üst kurullar; piyasayı kamu lehine denetlemekten ziyade, çoğu zaman büyük sermaye gruplarının taleplerine cevap veren ‘aracı kurumlar’ haline gelmiştir. Literatürde ‘kurumsal aşınma’ ve ‘düzenleyici ele geçirme’ olarak bilinen bu durum; mülkiyetin özel sektörde kaldığı fakat denetimin işlevsizleştiği yapısal bir yönetim krizi yaratmıştır (Öniş, 2019). Bu kriz, stratejik sektörlerde maliyet artışı ve kalite düşüşüyle doğrudan toplumsal refah kaybına yol açmıştır.

8.3. Sosyal Devletin ve Kamu Yararının Rehabilitasyonu

Gelinen noktada, piyasalaşmanın yarattığı “sosyal çözülme” ve “gelir adaletsizliği”, kamu yararı kavramının iktisadi ve hukuki açıdan yeniden tanımlanmasını mecburi kılmaktadır. Harvey’in (2005) işaret ettiği mülksüzleşme süreci, toplumun geniş kesimlerini sağlık, eğitim ve enerji gibi temel insan haklarından mahrum bırakırken; mülkiyetin yeniden kamusal bir denetime ve kolektif bir mülkiyet formuna tabi tutulması, iktisadi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, yalnızca eski KİT modeline biçimsel bir dönüş değil; demokratik, şeffaf ve toplumsal denetime açık yeni bir “kamusal mülkiyet” formunun arayışıdır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015). Türkiye için bu kamusal restorasyon, piyasa fetişizminin yarattığı hasarı onarmanın ve toplumsal barışı yeniden inşa etmenin temel yolu olarak öne çıkmaktadır.

9. SONUÇ: PİYASA RASYONALİTESİNDEN KAMUSAL REHABİLİTASYONA

Türkiye’nin 1980’li yılların başında neoliberal paradigma ile tanışmasıyla hız kazanan özelleştirme süreci, aradan geçen kırk yılı aşkın sürede salt bir mülkiyet değişimi değil, devletin ve toplumun iktisadi genetiğine yönelik radikal bir müdahale olarak vuku bulmuştur. Başlangıçta “etkinlik”, “verimlilik” ve “mülkiyetin demokratikleşmesi” gibi akılcı vaatlerle meşrulaştırılan bu süreç, gelinen noktada yapısal bir çıkmaza girmiştir. Bu çalışma boyunca sunulan veriler ve analizler; Türkiye’deki özelleştirme deneyiminin iktisadi bir başarı hikâyesinden ziyade, kamusal varlıkların sermaye birikim süreçlerine eklemlendiği, stratejik özerkliğin zayıflatıldığı ve toplumsal paylaşımın emek aleyhine aşıldığı bir mülksüzleşme süreci olduğunu kanıtlamaktadır.

9.1. Sistematik Bir Bilanço ve Paradigma İflası

Araştırmanın farklı katmanlarında tahlil edildiği üzere, özelleştirmenin Türkiye ekonomi politikasındaki tezahürü üç temel eksende netleşmektedir. İlk olarak, kurumsal aşınma ve denetim krizi belirginleşmiştir. Devletin üretimden çekilerek “düzenleyici” bir pozisyona geçmesi beklenen bu modelde, bağımsız kurullar (EPDK, BTK vb.) piyasayı kontrol etmekten ziyade, “düzenleyici ele geçirme” sistemleriyle sermaye gruplarının taleplerini meşrulaştıran araçlara dönüşmüştür. Bu durum, mülkiyetin özel sektörde kaldığı fakat kamusal denetimin işlevsizleştiği yapısal bir otorite boşluğu yaratmıştır. İkinci olarak, stratejik sektörlerdeki güvenlik riskleri ve altyapısal kırılganlık vurgulanmıştır. Türk Telekom ve enerji dağıtım ihaleleriyle somutlaşan süreç; doğal tekel niteliğindeki sahaların kâr odaklı yatırımcılara terk edilmesinin, ulusal güvenlik ve teknolojik ilerlemeyi nasıl sekteye uğrattığını kanıtlamıştır. Üçüncü ve belki de en kritik eksen ise sosyal çözülmedir. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) tasfiyesi, Türkiye’de güvenceli istihdamın ve sendikal örgütlenmenin omurgasını tasfiye etmiş; işçi sınıfını esnek, taşeron ve güvencesiz bir çalışma modeline mahkûm etmiştir. Bu yanı sıra özelleştirme, Türkiye’de gelir eşitsizliğinin yapısal bir karakter kazanmasına ve orta sınıfın aşınmasına zemin hazırlamıştır.

9.2. Kamusal Rehabilitasyon: Gelecek İçin Bir Çıkış Yolu

Piyasa fetişizminin yarattığı bu tahribatın onarılması, yalnızca bir tercih değil, Türkiye’nin iktisadi bekası için bir mecburiyettir. ‘Kamusal rehabilitasyon’ olarak kavramsallaştırdığımız bu aşama; 1930’ların statik devletçiliğine bir geri dönüş değil, aksine şeffaf, toplum odaklı ve demokratik denetime açık bir mülkiyet sisteminin tesisidir. Bu noktada; stratejik öneme sahip su, enerji ve haberleşme gibi temel

hizmetlerin metalaşmasına son verilmeli ve bu alanlarda kamu yararını önceleyen yeniden kamulaştırma modelleri akademik ve siyasi gündemin odağına yerleşmelidir. Ayrıca, düzenleyici kurumların siyasi ve sermaye vesayetinden kurtarılarak toplumsal paydaşların (meslek odaları, sendikalar, tüketici dernekleri) katılımına açılması, 'denetleyen devlet' modelinin gerçek anlamda ihyası için elzemdir. Sonuç olarak Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu çıkış yolu; piyasanın vahşi dinamiklerine terk edilmiş bir toplum değil, sosyal devletin ve kamu yararı ilkesinin öncülüğünde yeniden tasarlanmış bir kalkınma perspektifidir. Cumhuriyetin iktisadi mirasının tasfiyesiyle beliren bu toplumsal kriz, ancak mülkiyetin ve bölüşümün yeniden kamucu bir akılla rehabilite edilmesiyle aşılabılır.

KAYNAKÇA

- Alchian, A. A., & Demsetz, H. (1972). Production, Information Costs, and Economic Organization. *The American Economic Review*, 62(5), 777-795.
- Ansal, H., vd. (2000). *Türkiye'de Sanayide Teknolojik Değişim ve İstihdam*. İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2005). *Türkiye Ekonomisinin Dünyaya Eklemlenme Süreci ve Alternatif Politikalar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2015). *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları ve Çözüm Arayışları*. Ankara: Notabene.
- Bedirhanoglu, P. (2009). *Türkiye'de Neoliberalizm ve Devletin Dönüşümü*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2005). *Dünyadan ve Türkiye'den İktisat ve Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2024). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Buchanan, J. M. (1987). The Constitution of Economic Policy. *Science*, 236(4807), 1433-1436.
- Eşiyok, B. A. (2011). *Küreselleşme, Devlet ve Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Eşiyok, B. A. (2012). *Türkiye Ekonomisi: Yapısal Dönüşüm, Küreselleşme ve Yeni Borçlanma Dinamikleri*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press.
- Glesne, C. (2011). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction*. Boston: Pearson.
- Gürak, H. (2016). Teknoloji, Rekabet ve Özelleştirme: Türk Telekom Örneği Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomi Politik Araştırmalar Dergisi*.
- Hall, D. (2015). *Why Public Ownership? Public Services International Research Unit*. University of Greenwich.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.
- Karluk, R. (1994). *Türkiye'de ve Dünyada Özelleştirme*. İstanbul: Turhan Kitabevi.
- Khan, M. H. (2000). *Rents, Rent-Seeking and Economic Development: Theory and Evidence in Asia*. Cambridge University Press.
- Koç, Yıldırım. (2003). *Türkiye'de Özelleştirme ve Sendikalar*. İstanbul: Tüze Yayıncılık.
- Majone, G. (1994). The Rise of the Regulatory State in Europe. *West European Politics*, 17(3), 77-101.
- Majone, G. (1996). *Regulating Europe*. London: Routledge.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neoliberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Öniş, Z. (2019). The Age of Backsliding: The Crisis of Neoliberal Globalization and the Rise of Authoritarian

Populism. *Global Policy*.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB). (2024). *Özelleştirme Uygulamaları İstatistiksel Verileri*. Ankara.

Pamir, A. N. (2017). *Enerji ve Güvenlik: Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Stratejik Tercihleri*. İstanbul: ASAM Yayınları.

Sayıştay. (2023). *Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Denetim Raporu*. Ankara.

Sönmez, M. (2011). *Piyasa Faşizmi: Türkiye'de Neoliberalizm ve Özelleştirme*. İstanbul: Notabene.

Sönmez, M. (2018). *Lübnanlı Ailenin Telekom Macerası ve Kamu Zararı*. İstanbul: Notabene.

Stigler, G. J. (1971). The Theory of Economic Regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 2(1), 3-21.

Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York: W.W. Norton & Company.

Şaylan, G. (2002). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Yalman, G. (2002). The Turkish State and Bourgeoisie in Historical Perspective: A Relational Approach. In *Neoliberalism and Capitalism in Turkey*. New York: Palgrave.

Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeldan, E. (2006). *Neoliberal Global Resettlement and the Turkish Economy*. Manchester University Press.

Yeldan, E. (2011). *Türkiye Ekonomisi Üzerine Notlar: Finansal Kriz, Büyüme ve İşsizlik*. İstanbul: HayyKitap.

Yeldan, E. (2021). *İktisadi Bakış: Küreselleşme ve Bölüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.